

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Молчанов
(м. Київ)

СПРОБА НЕУПЕРЕДЖЕНОГО ПОГЛЯДУ НА ІСТОРІЮ

Машкін О.М., Горак В.С. История без мифов. Прошлое Отечества. Известные личности. – Фастов: "Полифаст", 2007. – 372 с.

У сучасних умовах загальносвітової глобалізації та інформаційного вибуху в нинішньому постіндустріальному суспільстві України особливої популярності серед широких верств населення набувають історичні знання. Проте одночасно з відходом у небуття страшного тоталітарного радянського режиму з його людиноненависницькою всеохоплюючою комуністичною ідеологією у світоглядних вимірах звичайних людей через розмаїття нових історичних концепцій та знань набуває поширення певна невизначеність і розгубленість.

Разом із розпадом Радянського Союзу та парадом суверенітетів незалежних держав на пострадянському просторі з історичної науки було знято всі ідеологічні шори і значного поширення набули нові наукові концепції та підходи до вивчення національних історичних процесів. Проте відомі київські історики О.М. Машкін та В.С. Горак, не піддавшись на загальні тенденції поширення національного літописання в сучасній історичній науці, пропонують читачам своє бачення процесу вивчення та аналізу фактів в історії Росії та України. Саме тому їх збірку цікавих історичних розвідок без перебільшення, можна назвати новаторською.

Книгу структуровано таким чином: вступ під назвою "От мифа к правде"; дві частини основного тексту, кожна з яких містить по сім нарисів, присвячених різним недостатньо вивченим моментам історичного минулого як періодів Київської Русі, Московської держави, Російської імперії, так і періоду революції та Другої світової війни. Завершується робота ґрунтовною післямовою, яка містить узагальнення та висновки до викладеного в книзі матеріалу.

У вступній частині подано характеристику сучасного сприйняття історичного процесу звичайними читачами, котрі, за переконанням авторів, зазвичай сліпо довіряють історичним міфам. Дослідники стверджують: "Исторический миф не есть историческая правда, наоборот, они – изначальные противоположности. Чем сильнее власть мифа, тем слабее сила правды"(С. 6).

У цьому плані з істориками можна частково погодитися. Та все ж людині як істоті психологічній властиво в щось вірити (міфи, боги, моральні норми та ін.), адже свого часу ще в Давньому Римі славнозвісний Тит Лукрецій Кар у своєму безсмертному творі "Про природу речей", покликаючись на вчення послідовників грецького філософа Епікура, сказав, що люди придумали богів самі для себе, щоб полегшити собі життя. У зв'язку з цим необхідно визнати, що, розвінчуючи ті чи інші усталенні уявлення про міфологічне історичне минуле, ніхто не застрахований від створення нового, нічим не кращого міфу.

Перша частина – "Августейшие особы: удар в спину" розпочинається цікавою розвідкою про легендарного давньоруського князя Івана Даниловича Калиту. На підставі широкого залучення літописних матеріалів та значного спектру наукових праць видатних істориків автору вдалося побудувати цікаву розповідь про життя та діяльність цієї видатної особистості. Однак, авторські вислови на кшталт "...к вящему огорчению современных украинских националистов.." (С. 9); "..эпохи советчины.." (С. 12) дещо знижують якість сприйняття матеріалу читачем. Нам видається, що такі підходи є намаганням ученого нав'язати читачеві своє бачення як історичного минулого, так і сучасних політичних реалій, проте справжній науковець для об'єктивного відтворення історичного процесу повинен бути поза будь-якими політичними впливами і поважати як історичне минуле своєї країни, так і переконання своїх ідеологічних супротивників та читацької аудиторії. Крім того, захопившись надмірним цитуванням першоджерел та творів попередніх авторів, дослідник нерідко повторює їх неточності – "закованные в броню подвижные татарские тумены" (С. 18). Це ж не німецькі лицарі Тевтонського ордену!

Наступний нарис присвячений недостатньо вивченій в історичній науці проблемі – злочинам Московської аристократії проти царя Василя Темного. Автор зі щемом у серці розповідає читачеві всі страшні подробиці життя цієї видатної людини. Зі сторінок твору ми дізнаємося про його дитинство, нелегкі часи правління та посилення децентробіжних тенденцій у політичному житті Московської держави, які призвели і до каліцтва царя, і до посилення залежності від Золотої Орди. Підбір і викладення фактів не викликає заперечень, але тексту бракує авторських узагальнень та неупереджених висновків, у яких науковець висвітлив би своє ставлення до цієї знаменної історичної постаті.

Третє дослідження присвячене цікавій проблемі – вірогідності вбивства царем Іваном Грозним свого сина. Спочатку дослідник намагається критикувати сучасні оцінки діяльності царя, стверджуючи, що його особистості приділяють мало уваги: "...а зачем, мол, нам, теперешним, говорить о каком-то там кацапском эксплуататоре народа!" (С. 56). Описуючи опричнину, він доводить, "...что каждый член этой "новой гвардии" без усердной молитвы к трапезе не приступал и ежедневно причащался Святых Христовых Тайн, "любители свободы" вылили на бедные головы служителей ее ушаты грязи..." (С. 57). На наш погляд, такі твердження стосовно опонентів є доволі некоректними, що не додає достоїнства та гідності справжньому історикю. Далі автор здійснює кропіткий критичний аналіз різних історичних версій убивства Іваном IV свого сина, здійснюючи порівняння їх між собою, а на завершення наводить цікавий факт: "... ученые из лаборатории всемирно известного советского антрополога М.М. Герасимова "не могли доказать наличие на скелете Наследника Грозного прижизненной травмы головы" (С. 74).

Наступна розвідка присвячена життю та діяльності Московського царя Федора Борисовича Годунова. Слід віддати належне історикові. У цьому творі він акцентує увагу на всіх невизначеностях і "білих плямах", які пов'язані зі зміною династій на московському престолі. На широкому історичному тлі він подає всю панораму "смутного времени", розповідає про похід Лжедмитрія на Москву, зрадливу та злочинну боярську опозицію і страшну смерть Годунова та його сім'ї.

У нарисі, присвяченому правительці Анні Леопольдівні, дослідник із насолодою розповідає про її походження, зовнішність, риси характеру, взаємовідносини з різними верствами населення, про головні напрямки й етапи здійснюваних нею заходів у внутрішній та зовнішній політиці. Особливий інтерес викликають подробиці державного перевороту, який здійснила Єлизавета Петрівна для захоплення великоросійського престолу. Зі щемом у серці автор описує життя та загибель Анни Леопольдівни та її близьких на засланні.

У дослідженні, присвяченому заключному етапу життя імператора Миколи I, автор детально аналізує як внутрішнє, так і зовнішнє політичне становище Російської імперії в той період, висуваючи новий підхід до причин смерті монарха. У цілому нова гіпотеза про отруєння імператора має право на життя, адже Росія, перебуваючи в той час у Кримській війні, воювала практично проти всього цивілізованого світу.

Рецензії

Водночас, доволі некоректні критичні випадки проти Т.Г. Шевченка та декабристів (С. 127, 128) дещо знижують якість сприйняття читачами цієї праці.

Особливу зацікавленість викликає останній нарис першої частини, який присвячений життю та діяльності дружини імператора Миколи II – Олександрі Федорівні. Саме тут ми дізнаємося про високі взаємовідносини в царській родині. Автор відверто оплакує трагічну загибель імператорської сім'ї. Водночас вислови на кшталт "... не революціонному сифилитику В.И. Бланку-Ульянову-Ленину, не садисту Ф.Э. Дзержинському" (С. 148), відверто кажучи, різуть вухо і видаються нам некоректними.

Завершуючи огляд першої частини книги, хочеться відзначити:

1. У цілому здійснені науковцем історичні дослідження про окремих князів та імператорів Росії викликають значний інтерес у широкого читацького загалу, адже в них висвітлюються маловідомі свідчення як із їхнього життя, так і з епохи, в якій вони перебували.

2. На наш погляд, автор надто багато уваги звертає на неавторитетні джерела, піддаючи їх нищівній агресивній критиці, тим самим принижуючи цінність роботи і подекуди втрачаючи нитку розповіді. Крім того, не поодинокі експресивні вислови про окремих діячів і навіть цілі епохи можна вибачити лише безвусому юнакові-початківцю в історичній науці, а для поважного вченого-історика такі речі є неприпустимими, адже саме коректність і взаємоповага дають можливість об'єктивно відтворювати історичну дійсність.

3. Стиль викладу в цілому є прийнятним, але надмірне захоплення висвітленням негативних моментів, пов'язаних з останніми днями життя монархів, наптовхує на думку про тенденційний підбір фактів. Невже в їх житті були лише зради, замахы та тортури? Такий виклад історичних реалій може сформувати у непідготовленого читача почуття відрази до історичної науки. Крім того, з усією повагою до автора та його монархістських переконань, зауважимо, що, незважаючи на назву книги, у своїх дослідженнях він надмірно ідеалізує своїх героїв, тим самим відтворюючи давно відомий міф про бездоганність і божественне походження царських династій.

Друга частина книги подана під доволі ідилічною назвою "Вышли мы все из народа" і написана в більш поміркованому стилі, ніж попередня. Починається вона цікавою розвідкою про маловідомі факти з життя гетьмана Івана Мазепи. На основі їх залучення автор доводить, що навіть після переходу на сторону шведського короля Мазепа зробив спробу поновити союз із Петром I і повернути собі високий статус гетьмана України за рахунок зради короля Швеції (С. 180).

Наступний нарис переносить нас на початок ХХ ст. і висвітлює маловідому історію життя сумнозвісного попа Гапона – винуватця кривавої неділі 1905 р. у Санкт-Петербурзі. На широкому історичному тлі автор розповідає, як відбувався процес формування цієї особистості, відтворює його непрості взаємини з різними революційними угрупованнями та департаментом поліції і ставить під сумнів загально визнану тезу про те, що Георгій Аполлінарійович насправді був провокатором – агентом царської охоранки. У цьому плані запропонована дослідником версія має право на життя. Проте наукове закріплення і загальне визнання таких припущень вимагає більш ретельного історичного пошуку.

Викликає значний науковий інтерес неупереджене дослідження про горезвісного Григорія Єфимовича Распутіна. У ньому автор намагається більш об'єктивно підійти до аналізу життя й діяльності цієї особи, представляючи свого героя як шукача правди Христа. Проаналізувавши альтернативні версії розуміння прізвища Распутіна та свідчення про молоді роки "Гришки-конокрада", історик ретельно досліджує його духовне перетворення, шлях до царської сім'ї та процес формування міфу про аморальний образ життя цієї людини. Загалом автору вдалося істотним чином похитнути усталені погляди на цю особистість як на карного злочинця та перелюбника.

Найбільше зацікавлення викликає розповідь про легендарного командарма часів революції та громадянської війни – Нестора Івановича Махна. Це дослідження

без перебільшення можна вважати перлиною книги. Річ у тім, що в ньому автор зробив спробу розглянути батька Махна як будівельника нової держави. Слід віддати належне тому факту, що в Україні про жодного діяча того періоду не було створено стільки міфів та легенд, як про цього народного улюбленця. Можна погодитись з ученим, що свого часу, підкорюючись ідеологічній вказівці, радянські історики різних поколінь створили немало міфів про цього селянського вождя. Саме їх створення мало на меті повну дискредитацію Нестора Махна як значної політичної фігури і народного героя (С. 280). І хоча ми не поділяємо в певних моментах погляди автора на будівництво Нестором Івановичем своєї славнозвісної держави Махновії (адже в цій країні згідно з класичним задумом Батька єдиною функцією держави визнавалася лише охорона зовнішніх кордонів народним ополченням) та його ідеологічну співпрацю з анархістською організацією "Набат" усе ж необхідно визнати, що читається ця розвідка з відчуттям величезної гордості та насолоди від нашого славетного історичного минулого.

Передостаннє дослідження, яке містить книга, присвячене недостатньо вивченій історичній проблемі – замаху на життя "вождя світового пролетаріату" В.І. Ульянова-Бланка-Леніна, який буцімто здійснила есерка Фанні Каплан. Проаналізувавши дитинство та життєвий шлях відомої терористки, автор з усією переконливістю доводить про неможливість здійснення цієї жінкою замаху на Леніна під час завершення мітингу на заводі Міхельсона в Москві, адже вона мала дуже поганий зір і здійснити фізично цей акт була неспроможною. Значна кількість "білих плям" у цій історії дозволяє пристати на думку автора про те, що дійсно терористка взяла всю відповідальність на себе, щоб позбавити переслідувань товаришів по партії та залишити свій слід в історії (С. 326).

Наступний нарис цілком і повністю продовжує вивчення проблеми, розпочатої в попередньому. У ньому автор ретельно аналізує останні дні життя Леніна та факти, пов'язані з офіційним розслідуванням його смерті. Уміло підібрані свідчення очевидців та зіставлення історичних фактів наштовкує читача на думку, що причиною загибелі Леніна було отруєння, у якому був зацікавлений Й.В. Сталін (Джугашвілі).

Студія, яка завершує збірку, цілком присвячена періоду Другої світової війни, а саме трагічній долі радянського розвідника М. Кузнецова. Здійснивши ретельне вивчення походження та життєвого шляху цієї особистості в передвоєнний період, автор ретельно аналізує його агентурну діяльність як "німецького обер-лейтенанта Пауля Зібберта". Слід віддати належне історикові, адже він не ідеалізує свого героя і констатує факт, що з 21 спроби знищення та викрадення нацистських керівників, здійснених Кузнецовим, лише 7 мали успіх. Проте, на наш погляд, автор доволі поверхово аналізує причини смерті цього розвідника і схиляється до радянської версії про його страту бійцями Української повстанської армії.

У цілому друга частина книги справляє приємне враження. Вона написана в досить оригінальному популярному стилі із спокійним, виваженим аналізом фактів та критичним підходом до джерел. Водночас історіографічна база, яка була використана при написанні цих студій, є доволі бідною порівняно з попередньою частиною, де автор залучає значну кількість джерел.

Завершуючи наш критичний відзив, хочемо виділити такі моменти:

1. Автори книги здійснили вагомий внесок у процес об'єктивного висвітлення історичного минулого, здійснивши його аналіз із принципово нових позицій та за рахунок залучення нових історичних даних.

2. Робота має значний виховний вплив на молодого читача, адже вона вчить його думати, критично підходити до історичного матеріалу та неупереджено аналізувати як історичні джерела, так і праці попередніх авторів.

3. Нарешті необхідно висловити відверту і щиру подяку авторам за здійснену ними фундаментальну титанічну роботу з критичного переосмислення усталених поглядів на різні історичні постаті. Водночас слід відзначити, що російська мова викладу цієї історичної праці дещо ускладнить її читання українською молоддю. Та все ж шлекаємо надію, що невдовзі ми її побачимо в українському перекладі.